

УКРАЇНСЬКА І ЗАРУБІЖНА БІОГРАФІСТИКА

УДК 94(477)

Леся Алексісець

СЛОВО ПРО НАШОГО АВТОРА ПРОФЕСОРА ЯРОСЛАВА КАЛАКУРУ

У статті, присвяченій 80-річчю Заслуженого професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка Калакури Ярослава Степановича, на тлі його життєвого шляху і творчого доробку розглядається проблематика і наукова актуальність авторських студій, опублікованих у Міжнародному збірнику наукових праць “Україна–Європа–Світ” за минуле п’ятиріччя. Акцент зроблено на внесок вченого в опрацювання методологічних, історіографічних і джерелознавчих проблем української та світової історії.

Ключові слова: Ярослав Калакура, історична наука, історіографія, методологія, джерелознавство.

Життєвий і творчий шлях нашого земляка, заслуженого освітянина України, академіка АН вищої школи, лауреата премій імені Григорія Сковороди, Петра Тронька, Василя Веретенникова, Заслуженого професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка Ярослава Степановича Калакури, якому у вересні 2017 р. виповнилось 80 років, цілком уписується в інтер’єр інтелектуальних біографій істориків його покоління: школа, університет, аспірантура, науково-педагогічна та громадська діяльність. Водночас його біографи звертають увагу на низку особливостей життєпису науковця. Він народився на хуторі Зузанівка Підгаєцького повіту Тернопільського воєводства 24 вересня 1937 р., тобто за два роки до так званого “золотого вересня 1939-го”. Тут, в Галичині, рівень національної і релігійної свідомості був набагато вищим, ніж у комунізованій УРСР, що не могло не відбитися на морально-етичних цінностях майбутнього історика. Дитинство і юність Ярослава, коли закладались світоглядні орієнтири, співпали, з одного боку, з приходом “перших москалів”, із гітлерівською окупацією, з періодом націоналістичного спротиву насадженню тоталітаризму, а з другого, з ідеологічними маніпуляціями комуністичного режиму, спрямованими на радянізацію дітей і молоді, втягування їх до піонерських і комсомольських організацій, формування у них ілюзій щодо свого майбутнього. Суттєвий вплив на його професійне становлення як педагога і науковця справили атмосфера “потепління” в умовах переходу від агонії сталінізму до хрущовської відлиги, розгортання руху

шістдесятників і дисидентів, що живило його україноцентричні орієнтири, поєднані з ідеалами переслідуваного тоді націонал-комунізму.

У 1960-х – на початку 1970-х рр. Я. С. Калакура опинився в орбіті партійно-комсомольської номенклатури і апаратної роботи, але це не похитнуло національну свідомість і християнські цінності науковця, не перетворило його у фанатичного ортодокса, а, навпаки, з відновленням державної незалежності України дозволило йому в числі перших із середовища тогочасних радянських істориків дистанціюватися від комуністичної ідеології, марксистської методології історичної науки і активно долучитися до відродження національних традицій української історіографії, розвитку українознавства, національного джерелознавства та архівознавства.

Не дивлячись на те, що життєвий шлях і творча діяльність Я. С. Калакури вже отримали висвітлення в низці біобібліографічних публікацій [1], все ж видається доцільним нагадати окремі віхи. Освітянську діяльність він розпочав після закінчення Коломийського педучилища в 1955 р. у Нижньо-Вербіжській школі на Печеніжинщині, а науково-педагогічну – в 1964 р. в Станіславському педінституті (нині Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника) як випускник Чернівецького університету (нині національний університет ім. Юрія Федьковича), а відтак півстоліття його життя незмінно протікає у стінах Київського університету ім. Т. Г. Шевченка. Тут він був аспірантом у відомого історика, професора Івана Івановича Шевченка (“Борода”), тут у 1980 р. захистив докторську дисертацію, пройшов шлях від заступника директора з навчальної та наукової роботи Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук до проректора університету з навчальної роботи, директора Інституту суспільних наук у 80-х рр. З 1994 по 2002 р. очолював кафедру архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, а після виходу на пенсію залишився професором цієї кафедри як Заслужений професор університету.

Роки незалежності України стали найголовнішим і найплототворнішим періодом у житті Ярослава Степановича як творчої особистості, педагога і дослідника в царині методології історичної науки, історіографії, українознавства, джерелознавства, архівознавства та археографії. Примножуючи традиції своїх попередників на посаді завідувача архівознавчої кафедри Федора Шевченка, В’ячеслава Стрельського та Володимира Замлинського, він започаткував новий етап у її розвитку як багатопрофільного осередку дослідження теорії, методології, історії і практики історичної науки, джерелознавства, архівознавства та спеціальних історичних дисциплін. Я. С. Калакура ініціював опрацювання сучасної концепції професійної архівної освіти в Україні з урахування національних традицій і досвіду європейських держав [2], очолив авторські колективи з підготовки й видання нового покоління університетських підручників з архівознавства, історичного джерелознавства [3], створив авторський курс лекцій з української історіографії [4], оприлюднив науково-методичний посібник з методології історіографічного дослідження.

Особливо продуктивним виявилось останнє п’ятиліття дослідника. У доробку вченого 6 індивідуальних та колективних монографій, 3 підручники і навчальні посібники, близько 40 статей, 9 з яких оприлюднені на сторінках нашого збірника “Україна–Європа–Світ”. Розглянемо їх проблематику і змістовне наповнення в контексті усталених для автора напрямів наукових досліджень. Пріоритетне місце з-поміж них залишається за історіографією і методологією історичної науки. При цьому автор торкається маловідомих сторінок розвитку української історичної думки, з’ясовує рецепцію української та зарубіжної історіографії у творчості Тараса Шевченка [5], аналізує джерельне значення його спадщини. Звернення Т. Шевченка до історичної проблематики, на думку

джерелознавця, було виявом його природної зацікавленості історією свого народу, з якою він пов'язував і своє особисте життя, а також реакцією на історіописання придворних російських істориків В. Татищева, М. Карамзіна, М. Погодіна та ін., які замовчували самодостатність української історії, проповідували ідею “української приреченості”. Творчість Т. Шевченка заклала парадигми україноцентризму, несучі конструкції історіософського бачення України в художній формі, обґрунтувала ідею окремішності та відрубності української історії, її безперервність та наступність.

Ключовою постаттю в новітніх пошукових працях історика був і залишається фундатор української історіографії М. С. Грушевський, з нагоди 150-річчя якого дослідник оприлюднив у нашому збірнику статтю про історіографічні студії вченого [6]. Автору вдалося встановити, що концепт “українська історіографія” М. С. Грушевський вперше застосував у 1910 р. в оприлюдненій статті “Українська історіографія і Микола Костомаров”, розглядаючи його у чотирьох вимірах: як сукупність історичних праць; як історіописання; як створення історичних текстів; як формування концепцій історичного процесу. Заслуга М. Грушевського, на його думку, не лише в утвердженні терміну українська історіографія, але й в обґрунтуванні функцій, наукових підходів до її періодизації, виявленні певних тенденцій нагромадження знань з історії України, зокрема: їх давність, безперервність, цілісність, окремішність від інших історіографій. Вчений в числі перших відкрито поставив під сумнів концепцію російських істориків про “общерусский” народ, про “общерусскую” історію, а значить і про “общерусскую” історіографію. Він продовжив процес відсепації української історії від історії Польщі й Росії, опрацював принципово нову модель-схему української історії, як національної, назвавши її раціональною, тобто такою, що є вмотивованою, ґрунтується на законах науки, логіки, розуму, обґрунтував і довів її самодостатність і самобутність в сузір'ї історій інших слов'янських народів.

Останнє п'ятиріччя наукових студій Я. С. Калакури позначилось підвищеним інтересом до аналізу внеску українських істориків у дослідження зарубіжної і всесвітньої історії. Під цим кутом зору була доповнена XVIII лекція другого видання “Української історіографії” окремим параграфом “Проблеми всесвітньої історії очима українських істориків” [4, с. 449–454]. Крім того, автор присвятив цій темі дві статті у збірнику “Україна–Європа–Світ”, одна з яких порушує проблему класифікації історичних джерел у дослідженнях із всесвітньої історії [7]. В ній класифікація джерел розглядається не як механічна процедура їх групування, а як важливий дослідницький метод, що дозволяє оптимально дослідити кожний сегмент джерел, виявити їх інформаційний потенціал та встановити його вірогідність.

До честі вченого, з властивою йому аналітикою безкомпромісно викриває негативне явище комунізації, демонструє гідний приклад остаточного розриву з методологією партійно-класового і формаційного підходу до історії, обмірковує шляхи подальшої декомунізації української історіографії. Він цілком слушно наголошує, що рецидиви “совкової” свідомості, синдром комунізації все ще залишаються серйозним гальмом розвитку української історичної думки [8].

Чільне місце у новітніх дослідженнях історика продовжують посідати проблеми методології історіографічного дослідження. Знаковою подією став вихід у світ першого в Україні підготовленого ним науково-методичного посібника “Методологія історіографічного дослідження” [9]. У ньому ґрунтовно висвітлено сучасні підходи до методології історіографії як цілісного вчення про сутність і організацію історіографічного дослідження, його теоретичні засади та концептуальні парадигми, структуру, логічну організацію, правила, методи, засоби пізнавального процесу і техніку дослідницької діяльності науковців. У

цьому визначенні автор акцентував увагу на ключовій ролі та призначенні методології як цілісної системи правил, методів і засобів пізнання історіографічного процесу, узагальнення надбань істориків з тієї чи іншої проблеми, встановлення повноти і об'єктивності дослідження. Він переконливо доводить, що без усвідомлення необхідності взаємодії всіх складників методології не можливо дослідити і осмислити загальне й особливе в розвитку історіографії, а значить і виробити адекватне розуміння та пояснення історіографічного процесу. Тракткування методології історіографії як цілісності дало змогу автору знайти відповіді на пріоритетне питання дослідницької практики: у чому полягають особливості історіографічного дослідження, що і як воно покликане пізнавати, якими методами та засобами послуговуватися. Серцевину методології складають принципи історизму, системності, об'єктивності, всебічності, наступності (спадкоємності), а також антропологізму, який орієнтує на домінування в дослідженнях людинознавчого, людиноцентричного підходу до процесу нарошування знань. Йдеться не тільки про “залюднювання” праць іменами конкретних істориків, яким відводиться ключова роль в інтелектуальному процесі продукування історичних знань і формуванні історичної свідомості, але й про заглиблення в особливості кожної наукової школи та її представників, тобто в мікроісторіографію, з'ясування наукових орієнтирів та громадянської позиції істориків.

Ярослав Калакура послідовно відстоює ще один методологічний принцип історіографії, а саме – спростування хибних тверджень, фальсифікацій і спотворень, насамперед тих, що зачіпають історичну правду. Мова йде про різного роду інсинуації, поширювані в працях окремих вітчизняних та зарубіжних істориків, зокрема Польщі, Росії, Румунії, Угорщини, Туреччини та ін., особливо тих, які намагаються сконструювати історичне обґрунтування т.зв. концепцій “Русского мира”, “Великопольщі”, “Великої Румунії чи Угорщини”, “Великої Османії”, підвести під них український контекст. Ключове місце в методологічному інструментарії історіографа автор надає системі методів наукового пізнання, яка включає загальнонаукові, фахові (історіографічні), міждисциплінарні та галузеві методи. Найефективнішими він вважає методи історіографічного аналізу і синтезу, системно-структурного та проблемно-функціонального підходів, логічний, історико-хронологічний, історико-ситуаційний, порівняльний, ретроспективний, біографічний, методи конкретно-соціологічних досліджень, типологізації, класифікації, наукометрії, контентаналізу тощо. На основі досвіду провідних історіографів у посібнику обґрунтований висновок про те, що будь-яке дослідження може бути успішним і результативним за умови комплексного застосування методів – насамперед тих, що дають змогу продуктивно розв'язати завдання.

Крім вказаної праці, автору належить понад 30 статей з теорії та методології історичної науки, які увійшли до термінологічно-понятійного Довідника з історичної науки, в т.ч. такі як: “методологічний інструментарій”, “історіографічний процес”, “історіографічна ситуація”, “історіографічне джерело”, “історіографічний факт”, “постпозитивізм”, “модернізм” та ін. [10].

Особливий інтерес науковець виявляє до методології цивілізаційного осмислення історії України, яке принципово змінює характер і методику пізнавальної діяльності істориків. У низці статей [11] Ярослав Степанович розкриває зміст цивілізаційного підходу в історичному пізнанні, переконливо доводить його переваги в порівнянні з формаційним трактуванням історичного процесу. Цей підхід особливо важливий в контексті міждисциплінарного дослідження України як регіональної цивілізації, тісно пов'язаної зі світовими цивілізаціями. Доречно наголосити, що напрацьовані Я. С. Калакурою [12] та іншими авторами теоретико-методологічні засади цивілізаційного підходу до

історичного процесу знайшли практичне застосування у конкретно-історичних дослідженнях, підготовлених з його участю. Йдеться про важливу роль ювіляра у створенні цивілізаційної історії України від найдавніших часів до сучасності (у двох книгах) [13], цивілізаційного виміру історії культури українського народу [14] та ментальності української цивілізації [15].

Заслуга Я. С. Калакури та його колег, що вони науково обґрунтували окремішність української цивілізації як історично сформованої на власному ґрунті спільності людей і об'єктивно існуючої реальності, яка представляє собою сукупність нації і суспільства, його політичної організації, духовних і матеріальних цінностей, створених різними поколіннями українського народу упродовж більш як тисячолітньої безперервної історії – від найдавніших часів до сучасності. В ній органічно переплітаються самотність українського народу, його мови, ментальності і культурно-духовних цінностей, дивовижна краса природи, створюючи разом унікальне поєднання людини і середовища, рідкісний культурно-геополітичний простір [15, с. 7]. Таке розлоге визначення концепту “українська цивілізація” дозволило авторам на теоретико-методологічному, історіософському та історіографічному підґрунті вперше в українській гуманітаристиці підійти до наукового з'ясування сутності ментального виміру української регіональної цивілізації, її феномену. Менталітет, – за визначенням дослідників, – це спосіб мислення і світосприйняття, історично укорінений у свідомість, поведінку, традиції, побут, звичаї багатьма поколіннями людей [15, с. 8]. При цьому вони не оминули регіональні культурні, духовні, психо-поведінкові та владно-політичні особливості українського менталітету як на материковій території, так і в діаспорі, зумовлені іноцивілізаційними чинниками. Вони викрили руйнівні наслідки для української ментальності репресивної політики імперських режимів, голодоморів та войовничого беззжичтства, показали форми самозахисту менталітету українців, їх спротив асиміляційним процесам, синдрому постколоніальної ментальності та маргінальності на тлі глобалізації, євроінтеграції та російської агресії.

Торкаючись сучасного наповнення змісту концептів “українська цивілізація”, “український менталітет”, Я. С. Калакура та М. Ф. Юрій вказують, з одного боку, на їх локально-регіональний і порубіжний характер, а з другого, наголошують, всіма своїми компонентами вони історично і культурно укорінені в західноєвропейську класичну цивілізацію, є одним із її давніх сегментів [16].

Однією із помітних особливостей творчості Я. С. Калакури є її актуальність. Не випадково, що після путінської агресії проти України, анексії РФ АР Крим, підтримки сепаратистських і терористичних сил на Донбасі історик загострив увагу на необхідності захисту історичної пам'яті України від кремлівської неоекспансії, відмежування від концепцій російських істориків великодержавницької орієнтації, послідовного розвінчування домислів і спростування фальсифікацій української історії в російській історіографії, протидії спробам останньої нав'язувати світу спотворене уявлення про українську минувшину і сучасність [17].

Загалом Я. С. Калакура є автором майже 600 наукових, науково-популярних та науково-методичних праць, у тому числі 96 монографій, 24 навчальних посібників та підручників, більше половини з яких побачили світ в умовах незалежності України. Водночас він приділяє велику увагу навчальному процесу, підготовці науково-педагогічних кадрів, є членом спеціалізованої ради із захисту дисертаційних робіт, під його керівництвом підготовлено 15 докторів та 52 кандидати наук.

Багаторічна, самовіддана і плідна праця Я. С. Калакури гідно оцінена державою: його нагороджено двома орденами За заслуги (другого і третього ступеня), Почесною Грамотою Верховної Ради України, він Заслужений

працівник вищої школи України. Ті, кому довелося працювати і спілкуватися з Ярославом Степановичем, справедливо відзначають його мудрість та інтелект, енергію, велику працездатність, високу самоорганізованість і вимогливість, активну громадянську позицію, які органічно поєднуються з чуйністю і доброзичливістю, небайдужістю до людей. Своє 80-ліття вчений відзначив новими цікавими задумами і творчими планами, зігрітий увагою сім'ї, родини, колег, учнів і друзів. Ректор Шевченкового університету академік Л. В. Губерський вручив ювіляру з нагоди цієї події Почесну грамоту, два університети: Прикарпатський національний ім. В. Стефаника та Переяслав-Хмельницький педагогічний ім. Г. Сковороди присвоїли йому звання Почесного професора, а Університет Сакарія (Республіка Туреччина) удостоїв його Подяки за співпрацю і добротність.

До численних привітань ювіляру приєднується редколегія Міжнародного збірника наукових праць “Україна–Європа–Світ”, бажаючи йому міцного здоров'я, натхненної праці на ниві історичної науки і підготовки нового покоління істориків, родинного тепла і творчого довголіття.

Список використаних джерел

1. *Ярослав Степанович Калакура: біобібліографічний довідник / Упорядн. І. Н. Войцехівська, М. Г. Палієнко та ін.* – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2012. – 159 с.; *Гомотюк О.* Історик у контексті епохи (до 75-річчя доктора історичних наук, професора Калакури Ярослава Степановича) // *Мандрівець*, 2012. – № 4. – С. 86–90; *Пиріг Р. Я.* Щедрі три чверті віку професора Ярослава Калакури // *Архіви України*, 2012. – №5. – С. 234; Калакура Ярослав Степанович // *Науковці України. Еліта держави.* – Т. IV. – К.: Логос, 2015. – С.187 та ін.
2. *Калакура Я. С.* Архівіст третього тисячоліття (модель історика-архівіста очима архівознавчої кафедри Національного університету імені Тараса Шевченка // *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство.* – Вип. 1: Архів і особа. – К., 1999. – С. 37–45; *його жс.* Наукова школа архівістів та археографів Університету Св. Володимира // *Вісн. КНУ ім. Тараса Шевченка. Історія*, 2013. – Вип. 5. – С. 25–30.
3. *Архівознавство: підручник.* – К., 1998; вид. 2-ге, доп., 2002. – 488 с.; вид. 2-е. доп. – 2017. – 512 с.
4. *Калакура Я. С.* Українська історіографія: курс лекцій. – К.: Генеза, 2002; вид. 2-ге, доп. 2012. – 512 с.
5. *Калакура Я.* Українська та зарубіжна історіографія в рецепціях Тараса Шевченка // *Україна–Європа–Світ. Міжнародн. зб. наукових праць / Гол. ред. Л. М. Алексієвець.* – Вип. 13. – Тернопіль, 2014. – С.133–141.
6. *Калакура Я. С.* Історіографічні студії М. Грушевського: досвід і уроки // *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець.* – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – Вип. 17. – С. 203–215.
7. *Калакура Я.* Зарубіжний світ у вимірі новітньої української історіографії // *Україна–Європа–Світ: Міжнародн. збірн. наукових праць.* – Вип. 11. – Тернопіль, 2013. – С. 207–219; *його жс.* Класифікація джерел із всесвітньої історії як дослідницький метод // *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини.* – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – Вип. 15. – С. 185–198.
8. *Калакура Я. С.* Комплекс “совковості” пострадянської історіографії // *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини.* – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – Вип. 16. – У 2 ч. – Ч. 2. – С. 163–174.
9. *Калакура Я. С.* Методологія історіографічного дослідження : науково-методичний посібник. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2016. – 319 с.
10. *Історія у термінах і поняттях: Довідник.* – Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 2014. – 732 с.
11. *Калакура Я., Алексієвець Л.* Цивілізаційні засади української історіографії // *Україна–Європа–Світ. Міжнародн. збірн. наукових праць.* – Вип. 13. – Тернопіль, 2014. – С. 233–245; *Калакура Я., Юрій М.* Шлях до Європи як цивілізаційний вибір України // *Україна–Європа–Світ. Міжнародн. збірн. наукових праць.* – Вип. 14. – Тернопіль, 2014. – С.133–141.
12. *Калакура Я.* Цивілізаційні орієнтири новітньої української історіографії // *Історіографічні дослідження в Україні.* – Вип. 24. – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – С. 23–38.
13. *Юрій М. Ф., Алексієвець Л. М., Калакура Я. С., Удод О. А.* Україна найдавнішого часу – XVIII ст.: цивілізаційний контекст пізнання. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. 1. – 700 с. ; *вони жс.* Україна XIX часу – початку ХХІ століття: цивілізаційний

контекст пізнання. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. 2. – 696 с.; *вони ж.* Формування мовної картини світу українського народу як процес становлення української нації // Україна–Європа–Світ. Міжнар. збірн. наук. праць. – Вип. 10. – Тернопіль. – 2012. – С. 460–466. 14. *Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ф.* Українська культура: цивілізаційний вимір. – К.: ПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2015. – 496 с. 15. *Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ф.* Ментальний вимір української цивілізації. – К.: Генеза, 2017. – 512 с. 16. *Калакура Я. С.* Ментальність як концепт гуманітаристики // Україна–Європа–Світ. Міжнар. збірн. наук. праць. – Вип. 19. – Тернопіль, 2017. – С. 373–385; *Калакура Я., Юрій М.* Архаїзація українського суспільства як ментальне явище сьогодення // Україна–Європа–Світ. Міжнар. збірн. наук. праць. – Вип. 19. – Тернопіль, 2017. – С. 42–54. 17. *Калакура Я.* Конструювання образу ворога як технологія маніпуляцій російської історіографії та пропаганди // Україна–Європа–Світ. Міжнар. збірн. наук. праць. – Вип. 16. – Тернопіль, 2016. – С. 179–188.

Леся Алексиевц

СЛОВО О НАШЕМ АВТОРЕ ПРОФЕССОРЕ ЯРОСЛАВЕ КАЛАКУРЕ

В статье, посвященной 80-летию Заслуженного профессора Киевского национального университета имени Тараса Шевченко Калакура Ярославу Степановичу, на фоне его жизненного пути и творчества рассматривается проблематика и научная актуальность авторских студий, опубликованных в Международном сборнике научных трудов “Украина–Европа–Світ” за прошлое пятилетие. Акцент сделан на вклад ученого в разработку методологических, историографических и источниковедческих проблем украинской и мировой истории.

Ключевые слова: Ярослав Калакура, историческая наука, историография, методология, источниковедение.

Lesya Alexiyevets

THE WORD ABOUT OUR AUTHOR PROFESSOR YAROSLAV KALAKURA

The article is dedicated to the 80th anniversary of the Honoured Professor of Taras Shevchenko National University in Kyiv, Yaroslav Stepanovych Kalakura. On the background of his life and creative work, it presents the problems and scientific activity of author's studies published in the International Collection of Scientific Works “Ukraine–Europe–World” for the last five years. The focus is on the scientist's contribution to the development of methodological, historiographical and source-study problems of Ukrainian and World History.

Keywords: Yaroslav Kalakura, Historical Science, Historiography, Methodology, Source Study.